

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

ստանձնել և տարածել նյութը ցանկացած մեդիայով կամ կրիչով
մեղմությամբ կամ օգտագործել առկա նյութը առեղծված համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԵՐԿՐԱՆԵՐԻ ՄԻԱՅՆՔ

5243

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ № 17

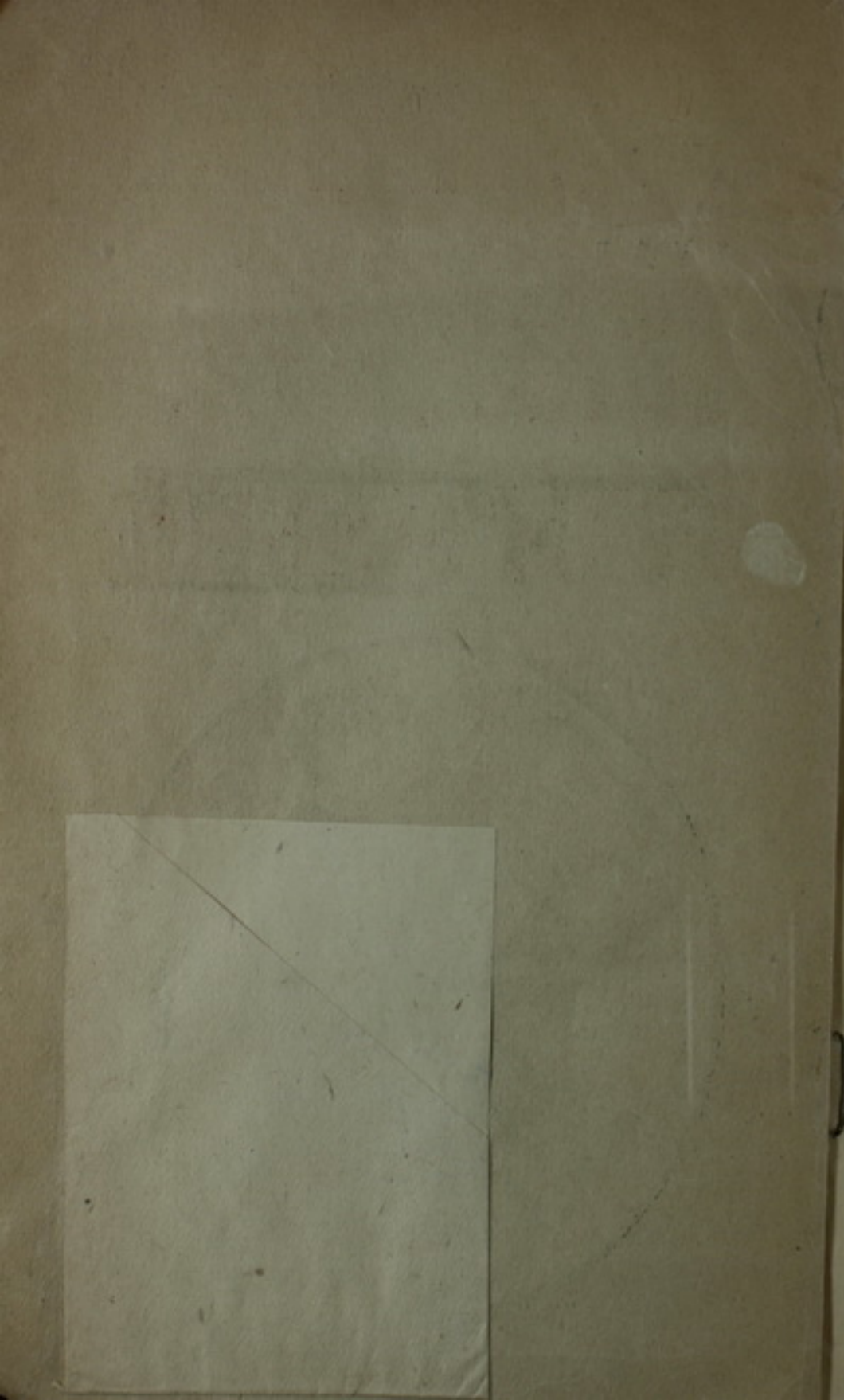
Լ Ա Ջ Ո

ՔՅՈՒՐԴ ԶԱՍՄԻ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԹԻՖԼԻՍ-1923

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՄԻԱՑԵՐ

89.57

Լ-13

ԿՈՄԵՐՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ N 14

Լ Ա Զ Ո

ՅՈՒՆԻՍԿՈՒՄ Ե 1961 թ.

ՔՅՈՒՐԴ ԶԱՄԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ռ. Կ. Ե. ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ
ՅԵՐԿՐԱՅԻՆ ԿՈՄԻՏԵ

30719
A 1534

ժ. Տ. Գ. Խ. Գրիգոր. Բաժ. 4 ըդ տպարան, Գուգիկոյան փ. Ն 3.

Մ Ե Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ի Գ Ը

Յեա վեց տարեկան եյի:

Մենք ապրում եյինք Գյուլաստրում. ունեյի հայր, մայր, երկու յեղբայր և մի քույր: Հայրս Զիւանցի Հասան-Բեգի հովիվն եր. հագիվ տարին մի-յերկու յերեք որ սունն եր գալիս, մյուս ժամանակները լուր հոտի մոտ եր մնում: Հիշում եմ, թե ինչպես շատ անգամ մայրս լաց եր լինում, աղաչում, պաղատում եր նրան, վոր գոնե շաքաթը մի անգամ սունն գա, բայց նա միշտ նույնն եր կրկնում.

— Այ կնիկ, բա յե՛ս չեմ ուզում սունն գալ, իմ ոջախում լինել, իմ ընտանիքիս և երեխայոցս մօտ գիշերել. բայց դե աղան չի համաձայնվում... աղտ ե, կարելի՛ ե նրա խոսքից դուրս գալ:

Ամբողջ տարին հայրս ստանում եր վարձ՝ երկու բեռ ցորեն, մի տիկ լոռ, մի լիդր յուղ, մի ձեռք հազուստ, երկու գույգ տրեխ: Դրանով պետք ե ապրելը մեր ամբողջ ընտանիքը: Մոռացա ասել, վոր տարեկան երկու գառ և մի ուլ ել նա ստանում եր վորպես «փեշքեշ», եթե միայն տարին կանչներ հաջողակ և վոչ մի հիվանդություն կամ վնաս չեր պատահի հոտին:

Մայրս ել աշխատում եր.—հարեանների համար ջուր եր բերում, խմոր հունցում, խնոցի հարում և մենք մի կերպ ապրում եյինք: Ե՛հ, ինչ ապրել-կիսամերկ, վոտաբոպիկ, զլխաբաց, որական մի կտոր գարի-հաց, մի աման թթու-թան կամ մի կտոր շոռ: Բայց և այնպես մենք մեզ շատ ել գգրադ չե-

յինք զգուճ: Ճիշտ է, տեսնում եյինք, վոր մեր հարեաններից շատերը լավ են ապրում, ավելի լավ ուտում խմում, հագնում, բայց այդ մեզ չատ ել տարորինակ չեր թվում, չէ՛ վոր մենք «շվանի» — հովվի ընտանիք եյինք, իսկ նրանք աղաներ, սեփական վոչխարի, տավարի, կայր ու կարողութեան տեր:

Երեկոյան, մութն ընկնելուն պես, մայրս պատրաստում մեր անկողինը — ինչ եր այդ անկողինը, — մի հին թաղիք փռած գետնին, վրան մեր միակ վերմակը — հազար ու մի կարկատաններով, բուրգը շատ տեղերից դուրս թափված: Բոլորս ել մորս աջ ու ձախ կողմերից մտնում եյինք այդ վերմակի տակ, փաթաթվում իրար ու քնում մինչև լուսաբաց: Շատ անգամ մայրս մեզ հեքյաթներ եր պատմում և խրատներ ասում: Վճրքան քաղցր տպավորութեան տակ եյինք մենք ննջում, երբ նա պատմում եր «Միր-Չոքանի» պատմութեանը, թե ինչպես նա պարզ հովվութեանից հասավ բեզութեան աստիճանի:

ՉԱԼՊՏՈՒՐԻԿ ՈՒԼԻԿՍ

Վճ, այն ինչ երջանկութեան եր, երբ մի անգամ հայրս եկավ և յուր հետ բերեց երկու ուլ: Մեկը սև եր, մյուսը սպիտակ, սև խալեբով: Մենք քույր ու յեղբայրներ ուզում եյինք իրար ձեռքից խլել: Ես փաթաթվեցի չրպրտութիկի վզով և վոչ մի կերպ չեյի կամենում նրանից բաժանվել:

Եղբայրս Տափուրը հասակով եր, տաս-տասներկու տարեկան, և տյնքան ել չեր միջամտում: Զալխեն աղջիկ եր, հեռվից նայում եր և ուրախ-ուրախ ծափ տալիս. իսկ միջնակ եղբայրս Սլոն կամենում եր անպայման չրպրտութիկին ինքը տիրանալ և սեն ինձ տալ: Քաշկոտուկ, նույնիսկ շանգոտուկ ու ծեծ մեջ տեղ եկան, բայց մորս միջամտութեանը վերջ տվեց տարածայնութեան, և չրպրտութիկ ուլիկը դարձավ իմ սեփականութեանը:

Ամեն օր ևս ինքս եյի տանում նրան արածացնելու, իսկ գիշերները զրկում եյի նրան և վերմակիս ծայրով ել ծածկում:

թեև այս բանը շատ եւ եժան չը նստեց ինձ, վորովհետև մորս գիրկը զիջեցի քրոջս, վոր ես չըլլատուրիկիս հետ վերմակի ափին քնեմ:

Ամառը հայրս մեզ տարավ յայլաղ—«Ալա-Դաղ»: Բեզը զիջել եր հորս թախանձանքներին, մի փոքրիկ վրան տվել, վոր նա յուր ընտանիքն եւ տանի «ղողան»:

Մենք ամենքս աշխատում եյինք իւրե մեռ քիչ իւրե չալատուրիկին:

Ա՛, ինչ հրաշալի տեղ ե Ալա-Դաղը: Անթիվ, անհամար սառնորակ աղբյուրներ, հազար ու մեկ տեսակ գունագեղ ծաղիկներ, կախարդիչ դայլայլիկներով բյուրավոր թռչուններ, ծիածանի բոլոր գույներով փայլիլող թիթեռներ ու բզեզներ: Ամբողջ որն ես թռչկոտում եյի այդ կանաչների և ծաղիկների մեջ, այդ աղբյուրների և առվակների շուրջը, քաղում բանջարներ և արմատներ, շատ քիչ մտաբերելով քաղցը, մինչև մայրս և քույրս չը ձայնեյին և չը հիշեցնեյին ինձ:

Զըլպուտուրիկ ուլիկս ել այնպէս սովորել եր ինձ, վոր այլ-
կս դիշեր ու ցերեկ չեր բաժանվում. ուր գնայի, վորտեղ նրա-
տեյի, կանգնեյի, վազեյի՝ հետս եր, միշտ տրճինդ տարով, շատ
անգամ ել նորարույս պողերով սպառնալով: Յեւ վորքան սա-
զում եյին նրան այն մի գույգ դեղին զանգուլակները, վոր
քույրս կարմիր երիզով կապել եր նրա վզին: Ապա ականջ-
ների վերա յեղած երկու սպիտակ հավելամները. աշխույժով
տրճինդ տալու ժամանակ, զանգուլակների հետ միասին նրանք
ել շարժվում եյին, կարծես աղջկա ականջի աղամանդյա ողեր
լինեյին: Ի՞նչպէս ուրախանում եյի, յերբ ես վազում եյի հե-
ռուն, հետո ձայն տալիս, և նա տրճինդ տալով վազում դեպի
ինձ:

Մ Ի Ր - Բ Ե Կ - Ա Ղ Ա Ն

Միւր-Բեգ-Աղա,—լսել եյի, բայց չեյի տեսել. մեր գյու-
ղում ել աղաներ հարուստներ կային, բայց նրանց հարստու-
թյունը հիսուն վոշխարից, չորս կովից և երկու յեզնից
չեր անցնում: Նույն գեանավոր տները, ծխից ու
մրից սևացած գոնով ու առաստաղով, վորի կենտրոնում
գտնված կոլորակ բացվածքը ծառայում եր թե իբրև լու-
սամուտ և թե իբրև ծխնելույզ: Գյուղում աղա թե չվան, հա-
րուստ թե աղքատ, այնքան ել շատ չեյին տարբերվում միմի-
անցից,— համարյա նույն հասարակ հագուստն ու կապուստը,
նույն կյանքն ու կենցաղավարությունը, նույն նիստն ու կացը,
նույն չարքաշ աշխատանքն ու տանջանքը. դրա համար ել մեծ
խտրություն, չը կար, բոլորն ել իրար հետ վարվում
եյին վորպէս համահավասարներ: Ե՛, դե բոլորն ել ռայա եյին,
յերկրագործ, աշխատավոր, կապված դառն աշխատանքի,
հուր քրտինքի ու հալալ վաստակի հետ: Իսկ այստեղ, ո՛, ուրիշ
բան և վաշկատուն աշիրաթը, ուրիշ բան և բեզը:— Տասնյակ
«սուրու» վոշխարներ հինգ-տաս հազարից ավելի, նախիրներով
կովեր, երինջներ, արջառներ, քոկերով ընտիր-ընտիր նժույգ-
ներ, տասնյակ վրաններ, հատկացված զանազան պետքերի,
հինգ-վեց կանայք, բոլորն ել նույն բեզի «խաթուն»-ները, յու-

րաքանչյուրն յուր առանձին զավակներով, բոլորն ել մետաքսի, արծաթի և վոսկու մեջ թաղված: Վրաններից մեկը, վոր ամենից մեծն է, 12 սյուների վերա կանգնած մի ընդհարձակ դահլիճ ներկայացնում է իրենից մառանատունը, ուր կախված են 8—10 խնոցի. առավոտից մինչև երեկո, 10—15 առույգ քրդուհիներ աշխույժով երգում են և խնոցիները շրխկ-շրխկացնում, մարգարատանման կարագը զուռզ-զուռզ դարսում մոտները դրած կարմիր հոդե տաշտերի մեջ: Նույն վրանի առաջ, չորս կանթանի հակադաս կաթսաները դրած, մի քանի միջահասակ կանայք պանիր են մակարդում և որական մի քանի տասնյակ տիկեր մոթալով լցնում: Մյուս վրանում շարված են տասնյակ կաթսաներ և ամեն որ 4—5 վոչխարներից ու մի ջվալ բրնձից համադամ կերակուրներ են պատրաստվում: Իսկ վերի թմբի վրա գտնվում է բեզի սպիտակ ընդարձակ վրանը, մետաքսյա վարագույրներով բաժանված մի քանի բաժանմունքների, մեկը նրա ննջարանն է, մետաքս և դուլթնի անկողիններով, խալի ու խալիչաներով զարդարված, մյուսը դանձարանն է, շատե-շատ ամուր մնդուկներով, վորոնց մեջ ո՛վ գիտե վորքան վոսկի ու արծաթ կա պահված: Մի ընդարձակ մասն ել նրա դիվանատունն է, այնտեղ է նստում նա, շուրջը ունենալով աղաներին ու շեխներին, բեզերին ու բեզդատաներին, այնտեղ՝ ուտում, խմում, զվարճանում և իր ուզած եղանակով երկրի ու ժողովրդի բախտը վճռում:

Ահա թե ինչ է նշանակում քյուրդ բեզ:

Վ Ծ Տ Ի Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Դ Ա Ռ Ն ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն Ը

Վորքան լավ եր այդտեղ ապրել.— գեղեցիկ լեռներ, ծաղկազարդ հովիտներ, զուլալ ու քջջան աղբյուրներ և առվակներ, փոքրիկ վրան: Հորս ամեն որ տեսնում եյինք: Մայրս միշտ գնում եր բեզի խնոցին հարելու յես ել ուզածս ժամանակ գնում եյի նրա մոտ, իսկ Զալխեն գընում եր «փոքրիկ խաթունի» համար խալի-կարպետ գործելու: Մեր տան վնչ հացն եր պակաս, վնչ ամենորյա թան-ապուրը:

Շատ անգամ ել, երեկոյան, մայրս յուր հետ բերում եր մի աման լիքը փլավ, բեզի սեղանի ավելցուկից: Բրնձի փլան, յուղը վրան լճացած... Վորպիսի տխրութեամբ ելինք ուտում, հիշելով գյուղում քաշած մեր կիսաքաղց որերը: Յերանի միշտ այստեղ մնայինք և այսպես ապրեցինք, կրկնում ելինք բոլորս շատ անգամ: Մայրս համոզեց հորս, նա ել դիմեց բեզին ու ստացավ նրա համաձայնութիւն՝ նույն «ելի» մեջ բնակութիւն հաստատելու:

Բայց ավանդ, յերկար շրտեց իմ ուրախութիւնս. շուտով մանկական սիրտս զգաց վշտի առաջին դառնութիւնը:

Մի անգամ ուլիկիս հետ ժայռերի ու ձորերի մեջ թռչկոտալուց հետո, մի քանի փունջ լալա ու ընթրոն ծաղիկներ քլորոցիս շուրջը շարած՝ վերադարձաւ և մոտեցաւ բեզի վրանին, ուր մայրս խնոցի եր հարում. տեսաւ մյուս վրանից դուրս եկավ աղախներ, բռնած բեզի իմ հասակակից աղայի, Թոսուն-Բեզի ձեռքից: Կամենալով իմ չալիկ ուլիկիս շնորհքը նրան ցույց տալ, ես վազեցի մի փոքր հեռու և այնտեղից ձայնեցի «գդ՛ը-գդ՛ը-գդ՛ը»: ուլիկիս տրճիկն աւալով, ցատկոտելով, վազեց դեպի ինձ և խայտալով՝ շուրջս պտույտներ դործեց, աջ ու ձախ թեքելով իր սիրուն գլուխը և զընդ-զընդացնելով դեղին բոժոժները: Յես նայում եյի փոքրիկ-բեզին, թե ի՞նչ տպավորութիւն կը թողնի նրա վրա: Հանկարծ նա ձայնեց.

— Զայնե, ուզում եմ, բեր, այն ուլիկը, շուտով բեր:

Աղախներ, Զայնեն պահանջեց, վոր ես բերեմ ուլիկը:

Փոքրիկ բեզը մոտեցավ չալիկիս, զրկեց նրա խարտյաշ պարանոցը, և խրոխտ կերպով դիմելով ինձ ասաց.

— Իսկ դու գլազա, կորիր:

Յես մնացել եյի ապշած, — ինչո՞ւ, ի՞նչ եմ արել փոքրիկ բեզին:

— Բեզ ասում եմ կորիր, շան լակոտ, կորիր այստեղից,...

— Ուլիկը իմա ե... Վախվախելով արտասանեցի յես, կարծես հասկանալով, վոր նա մեծ մարդու վորդի ե, բեզ ե, նրա խոսքին հակառակել չի կարելի:

Չայն է՝ ուղտով եւմ, շուտով բե՛ր այն ուլիկը-կանչեց փոքրիկ բեզը:

Չայիկս լսեց իմ ձայնս թե չե, ազատեց պարանոցը նրա ձեռքից և թռչկոտաց դեպի ինձ, կարծես պաշտպանություն գտնելու, թագնովելով փոսքերիս ետեր:

Փոքրիկ բեզը կատաղեց, հարձակվեց վրաս և նրա բռունցքն իջավ գլխիս: Քյոլոզը գլխիցս ցած ընկավ, ապարոշը բացվեց և ծաղիկները շող եկան դետնին: Յերը նա նորից հարձակվեց վրաս, յես ել վրդովվեցի և չանգս ձգեցի նրա յերեսով: Նա ճչաց և գոռաց,

— Բռնիր, Չայնե, բռնիր, պետք է յես նրան սպանեմ...

Հաղիվ աչքովս ընկավ նրա փորը ինչ չանդոտտած քիթը և ահա կատաղած Չայնեն հարձակվեց վերաս, — մի քանի հարվածներ և յես ցած գլորվեցի: Փոքրիկ բեզը մի ահագին քար վերցրած, կամենում եր չախջախել գլուխս, երբ աղախինը բռնեց նրա ձեռքից, մյուս ձեռքով ել ուլիկիս վզկապը:

Յես փորքան ուշի ունեյի ճչում եյի և «գայեյիս» (մորս) ոգնության կանչում: Վերջապես դայես դուրս թռավ վրանից և վազեց ու գրկեց ինձ: Քիթս կպել եր քաբին և աղբյուրի պես ծորալով արյուն եր հոսում:

— Տա՛ր, կորցրու այդ շան լակտիդ թե չե մեծ բեզը

վոր խմանա, ձեզ տուն ու տեղով կրակին կըտա և փռչի կը-
դարձնի, —գոռաց Ջայնեն:

— Ի՞նչ ե պատահել, ո՞վ աշապես արյունովիկ արեց՝ ան-
մեղ մանկանս, —գոչեց մայրս արտասովոր անքերով:

— Ի՞նչ անմեղ մանուկ, կատաղած շան քթով ե, տես
ինչպես շանգուել ե փոքրիկ բեզի քիթը, արյունը մի յերկար
դիծ ե կազմել, հիմա ի՞նչ պատասխան պիտի տամ «խաթունիս»:

Մինչ մայրս աշխատում եր քթիս արյունը սրբել, ես
ձշում եյի և ուլիկս պահանջում: Բայց Ջայնեն գնաց, յուր հետ
տանելով թե չարասիրտ բեզին, թե սիրունիկ ուլիկիս:

ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՍԱՂՄԸ

Մեծ եր իմ վիշտը: Վորքան ուզում եյին ինձ հանգստա-
ցնել —չեր լինում, ամբողջ որը արտասուքը հեղեղի պես աշ-
քերիցս թափվում եր. մայրս շուտ —շուտ մի կտոր շոր թրջում
եր դնում քթիս վրա, իսկ ես վերցնում եյի ու դնե շաքր-
տում: Գիշերը շատ անհանգիստ անցկացրի. հենց վոր անքերս
խփում եյի ինձ թվում եր, թե չալիկ ուլիկս կողքիս թռչկո-
տում ե, ուրախանում եյի, հանկարծ մյուս կողմից հայտնվում
եր փոքրիկ բեզը յուր աղախին Ջայնեյի հետ և գոռում.
«Ուլիկը բեր. իսկ դու շան լակոտ, կօրիր»: Ծշալով վեր եյի
թռչում տեղիցս և տեսնում՝ մայրս կողքիս շոյում ե գլուխս
և հանգստացնում ինձ:

Հիշում եմ վոր ես կատարյալ հիվանդ եյի, —գլուխս պայ-
թում եր, ջերմն այրում եր ինձ: Մայրս կողքիս նստած, շուտ-
շուտ ձեռքը դնում եր սառը ջրի մեջ և ապա ճակատիս: Հան-
կարծ տեսնեմ թռչկոտալով սիրուն չալիկս ներս ընկավ և վա-
ղելով եկավ ու անկողնիս մոտ չոքեց: Վեր թռա տեղիցս,
փաթաթվեցի նրա վզով և ինչպես ջերմ համբուրում եյի նրա
դունչը, պիտակավոր ճակատը, անքերը, պողբերը: Նա ել, կար-
ծես, փոխադարձաբար համբուրում եր ինձ: Մոռացա և վիշտ
և ջերմ և զլխացավ: Այդ միջոցին ներս մտավ նույն Ջայնեն,
յուր հրեշային պահանջով:

— «Ուլիկը փախաւ, փոքրիկ բեզը պահանջում ե, տվեք»:

Յես փաթաթվեցի նրա վզով և չեյի կամենում երկրորդ անգամ բաժանվել, բայց մայրս լուսյայն խլեց նրան իմ ձեռքից և հանձնեց Զայնեյին: Նրանց գնալուց հետո մայրս խորհրդավոր կերպով դարձաւ ինձ.

— Ե՛, վորդիս, դու դեռ փոքր ես, խելդդ չի հասնում, ի՞նչպես կարելի և բեզի խաթրը, կոտրել...

Նորոգվեց վիշտս խեղճ ուլիկս, նա ել թշվառ ստիպված եր մնալու իր չը սիրած բեզի լամուկի մոտ, վորը, ձվ դիտե, երբեմն գուցե քմահաճորեն նույն խակ թակում և նրան:

Ճիշտ ե, մի քանի որից հետո հայրս ինձ չալիկիս փոխարեն մի ուրիշ ուլիկ բերեց, ավելի մեծը, ավելի չաղը, բայց միթե նա կարող որ նմանվել իմ չալիկին: Մի քանի անգամ փորձեցի սիրել նրան, փայփայել, բայց նա այնպես վայրի եր, հենց մոտենում եյի թե չե ինձանից տասը զազ հեռու եր փախչում: Յեւ ի՞նչ տղեղ եր սե, մագերը բիզ-գիզ, աչ-

Յես փաթաթվեցի ուլիկիս վզով ու չեյի ուզում բաժանվել նրանից:

բերը չսած, նորարույս պոգերը ծուռ ու մուռ՝ իսկի կարելի
 եր համեմատել իմ չափիկի հետ:

Այդ որվանից իմ մեջ ծնվեց խորին ատելություն՝ թե դե-
 պի բեզերը և թե նրանց բոլոր սպասավորները: Քիչ եր
 մնում, ատելի հորս, վորը բեզի հովիվն եր դարձել, և մորս,
 վոր բեզի խնոցին եր հարում, և քրոջս, վոր գնում՝ բեզի
 «Թաթունի» համար կապերտ ու խալիչա գործելու: Ափսոս
 չեմ դուռը—Գյուլթափան, երանի կրկին վերագառնայինք այն-
 տեղ, թող զարե հացով ու թթու—թանով ապրելինք, չեմ
 վոր այնտեղ վնչ բեզ կար, վնչ ել բեզի յերես առած լակոտ-
 ներ, վորոնք կարող են քմահաջորեն խել բեզանից այն, ինչ վոր
 գեղեցիկ ու լավն ե:

ԳՈՒՅՐ ՈՒ ՅԵՂԲԱՅՐ ԴԱՐԱՎԱՆԴԸ

Անցել եր վեց յոթ տարի:

Յես արդեն 13—14 տարեկան պատանի եյի: Մենք բա-
 վականին լավ վիճակ ունեյինք: Յեղրայրս, Տափուրը մի առողջ
 երիտասրդ եր, բեզի ասպախմբի մեջ աչքի ընկնող անդամը
 գիշեր ցերեկ նրա մօտ, ուտում—խմում եր նրա սեղանից, իբր
 թիկնապա՝ հետևում նրան, կատարում նրա հանձնարարու-
 թյունները և շատ անգամ ել հատուկ իբրեւ ասպախմբի ջարդ
 —ավազակ, գնում կողոպուտի, կտրում կարավանների ճա-
 նապարհը, կողոպտում տասնյակ բեռներով վաճառականների
 ապրանքը բերում—լեցնում բեզի պահեստները:

Բեզը շատ եր սիրում նրան, գեղեցիկ նժույգ ձիով, թան-
 կագին զենքերով, փառավոր հագուստներով խրախուսում:

Հայրս շարունակում եր յուր հովվությունը և վորպես փոր-
 ձված անասնաքույժ տարեկան 5-6 վոչխար եր ստանում վար-
 ձատրություն, բացի յուր հագուստից, ապրուստից և տարեկան
 երեք բեռ ցորենից:

Մայրս շարունակում եր բեզի խնոցին հարել, բայց Զալ-
 խեյին այլևս չեւ թողնում բեզի տունը գնալ, ատելով: Հա-
 սած աղջիկ ե, բեզի տունն ել ջահել—ջուհուհներով լեցուն,
 թող մնա մեր տանը, մեր անտեսական պետքերը հոգա:

Սլոն դարձել էր բեզի «բարեփանը» — գառնարածը: Ճիշտ է, թե հայրս և թե մայրս ուզում էյին, վոր ես գառնամ գառնարած, իսկ Սլոն մնա տանը և մեր 20—25 վոչխարները արածեցնի բայց ես երբեք չը համաձայնեցի: Քանի՜ քանի անգամներ այդ համառութեանս պատճառով ծեծ կերտ, բայց և այնպես պնդում էյի:

— Ի՞նչ ուզում եք — կանեմ տանը, միայն չեմ ուզում այն անամոթ Թոսըն-Բեզի ծառան լինել. նա վոր իմ չալիկ ուլիկս խլեց, ես հավիտյան չեմ մոռանալ:

Ամեն որ լուսարացին վերցնում էյի իմ փոքրիկ հոտս, բարձրանում սարի լանջը, հասնում մինչև «բույր-եղբոր» ժայռը, նստում այնտեղ՝ Տաֆուրի ինձ համար ընծա բերած սրնդի վրա վարժություններ անում, իսկ հոտս խաղաղ արածում էր: Յերբեմն ել թաղվում էյի խոր մոտատանջությանց մեջ, երբ ուշադիր նայում էյի այդ երկու հսկայական դադադաձև կարմիր քարերին, վորոնք կողք-կողքի ձգված էյին փոքրիկ դարավանդի վերա, շրջապատված կանաչով և գույնզգույն ծաղիկներով: Հիշում էյի դրանց մասին եղած հին ավանդու-

Ամեն առավոտ վերցնում էյի հոտս գնում Բույր ու եղբոր դարավանդը, և Տաֆուրի նվերած սրնդի վրա վարժություններ անում

թյունը, թե՛ ինչպես այդտեղ մի բեզի տղա բռնի կերպով կամենում է տիրանալ իրենց հովվի գեղեցկունի աղջկան, վերը սիրահարված և նշանված և լինում մի այլ չքավոր երիտասարդի հետ: Վրա և հասնում աղջկա յերիտասարդ եղբայրը, պատվազգացության բռնն. դայրույթով սրախողխող անում անզգամ բեզին: Այդ միջոցին բույր ու յեղբոր շրջապատում «խոլլամները» և մեծ բեզի հրամանով նրանց կտոր-կտոր անում ու ձգում գիշակեր թռչունների և վայրի գազաններին կերակուր: Անիրավության և անխղճության ձայնը հասնում է յերկինք, սարը դողդողում է, ժայռերը ճարճասում, գետինը պտտվում և կրակի բոցեր դուրս ժայթքում ու քարե կարկուտ թափվում... Ահա այդ երկու դազադածն կարմիր ժայռերն ել գալիս և ընկնում են նահատակ բույր ու յեղբոր մարմնի մասունքների վերա և ազատում նրանց գազանների կերակուր լինելուց:

Մինչև այսօր ել, շատ շատերը տեսնողներ են եղել, վոր յերբեմն, յերկու գերեզմանների մեջտեղից ծխի խիտ բուլաններ են բարձրանում և երբեմն ել լուսեղեն ճրագներ^{*)}...

Ծանր խոհեր եր առաջացնում իմ մեջ այդ ավանդությունը: Միթե ամենը, ինչ վոր լավ է և գեղեցիկ՝ պետք է պատկանի բեզերին. և՛ լավ տուն, և՛ լավ ձի, և՛ լավ գնդ ու դրահ, և՛ գեղեցիկ աղջիկ, նույն իսկ չալիկիս նման սիրունիկ ուլիկը:

ԱՐՈՒ ԳԱՌԸ ԴԱՆԱԿԻ ՀԱՄԱՐ Ե

Խաղաղ եյին անցնում մեր որերը: Ամենքն իր դործն ուներ: Տուններս լիքն էր, վնչ մի բանի պակասություն չեյինք զգում: Յերեկոյան վերադառնում եյինք տուն, հավաքվում ընդհանուր սեղանի շուրջը, ուտում մեր աշխատանքի քաղցր արդյունքը, ասում, խոսում, ծիծաղում և վեր կենում հանգիստ բնույթ: Առավոտյան ել՝ բոլորս գնում եյինք մեր գործին: Այսպես կանոնավոր շարունակվում էր մեր կենցաղը: Բայց խեղճ

^{*)} Թանգուրակ սարը հրաբխային է, կիթրորբոցված դրոշման մեջ. յերբեմնակի գոլորշիներ և կրակի բոցեր և արձակում, վորը այսօր ել արիթ և տալիս քրդերին հազար ու մեկ առաջակներ հարկնելու:

մարդկանց երջանկությունը հարատև չի լինում: Մի նոր թշվառություն եկավ տակն ու վրա անելու մեր խաղաղ կենցաղը:

Մի որ, սովորականի պես, կեսորին, սրինգս նվագելով վոչխարս բերում եյի «բեր»-վոր Զալխեն գար կթեր, հանկարծ զոգանատեղից մի աղմուկ հասավ ականջիս: Տեսա՝ մեծ, փոքր, կին, մարդ, տղա, աղջիկ, խուռն կերպով, գոռում-գոչումով վազում են դեպի «Բոայի» քարքարուտները: Տեսա նեովից մի խումբ ձիավորներ են դալիս: Ժողովուրդը աղմուկով և ժխորով զնում ե դեպի նրանց:

Շտապեցի:

Յեկա ձորակը, ընրա տեղ, Զալխեն այնտեղ չեր և վոչ վոք ել չկար: «Արտաքո կարգի մի բան և պատահել», մտածեցի և վոչխարներս թողնելով դամբուխ պաշտպանության, ես ժայռերը մագցելով, կտրուկ ճանապարհով ձորակից դուրս եկա դեպի զոգանատեղին: Վրանները բոլորն ել դատարկ եյին. ամենքն ել շտապել եյին դեպի այն կողմը: Ի՞նչ տեսասարան բացվեց աչքիս առաջ ժողովուրդը շրջապատել եր ձիավորներին և կազմել մի ընդհանուր սգահանդես. վողբի ու ճիչների ձայնը յերկինք եր հասնում: Ամենքն ել լալիս եյին, վոչ վոք չեր պատասխանում իմ հարցին: Մի րոտ մի նախազգացումով ալեկոծվում եր:

Ճեղքելով ամբողջ ներս սողոսկացի:

Մեկ ել՝ մի ծանոթ ձայն, մի աղիողորմ կական հասավ ականջիս: Մի հզոր ճիգ գործադրելով ճեղքեցի խիս ամբոխը, դուրս եկա կենդրոնի հրապարակը և ֆնացի քարացած: Մի րեկ դայես զլխարաց, մագերը գզգզած, երեսը շանգոտած-արյուն-լվիկ, մահերգով սգում եր քացրաձայն.

— Վայ լո՛, վայ լո՛, վայ լո՛, վայ լո՛...

Ո՛վ աշիրներ, հեռու կացեք,

Տեսեք քաջաց քաջն և գալիս,

Մեծ ու փոքր ճամփա բացեք

Հաղթանակող քաջն և գալիս...

Վայ լո՛, վայ լո՛, վայ լո՛, վայ լո՛...

Այ նժույզը տակին խայտում,
 Պայտերից կայծ, հուր և ցայտում,
 Վճճ ինչ հայացք, ինչ թե—թիկունք,
 Սե—սե աչերն հուր—հրատում:

Վայ լճ, վայ լճ, վայ լճ, վայ լճ...
 Ո՛վ աշիրներ, հեռու կացեր,
 Տեսեր քաջաց քաջն և գալիս,
 Մեծ ու փոքր ճամփա բացեր.
 Տեսեր քաջ Տաֆուրն և գալիս:

Իսկ Զալխեն, իմ համեստ քույրիկս, մի կողմ դրած ամսթ
 ու պատկառանք, երեսն ի վեր թափված երկայն մազերը,
 յուր հերթին ձայնակցում եր մորս և յերբեմն ել յուր մազերն
 եր պոկոտում:

Քոռանա Զալխեյի աչերն,
 Կուրացել ես թշվառ մայրիկ,
 Այ նժույզը ել չի խայտում,
 Դու շեռ տեսնում անբախտ մայրիկ.
 Ամպերի հետ ել չի խաղում,
 Նա դարձել և մի պարզ «յարու»,
 Բեռ և տանում, բեռն և դիակ,
 Յուր տիրոջը խղճուկ մայրիկ:
 Վայ լե դի՛, վայ, լե դի՛...

Սար ու ձոր, քար ու բուս, կարծես փողբում, ձայնակցում
 եյին ծանր վշտից աշուղ դարձած մոր ու քրոջ փողբասա-
 ցության: Յուրաքանչյուր տուն փողբից հետո, ահագին ամ-
 բոխը «վախ—վախ—վախ» բացականչություններով—բար-
 ձրը ձայնով հեկեկում եր, վերը միախառնվելով՝ դժոխային
 ցասման մի հոգը վայնասուն եր դառնում:

Ամենքն ել վշտակցում եյին անխտիր:

Նույն իսկ մեծ բեզը, Հասան-Աղան, անձամբ եկել եր
 ընդառաջ երբեմն ել թաշկինակը տանում եր աչքերին, չըկա-
 մենալով բացառություն կազմել, Վերջապես նա մոտեցավ դիա-
 կին և դարձավ մորս—

$\frac{111}{1534}$
 30749
~~337~~

— Յուսէփ—նկարչի և արտիստի քանդակը, որոնք զանազան կերպով կ'ընկերակցեն իրար:

— «Ծուլիկ» — քույրիկ, աշխատես ե աշխարհիս որենքը, ի՞նչ կարող ենք անել.

Բարխն ներ՝ սարա քեր (արու դառը՝ դանակի համար ե), մխիթարվիր նրանով, վոր քո տղան ընկել ե քաջարար, մեռել ե հերոսին վայել մահով, — նա յուր խմբով կողոպտել ե Քեհրան գնացող կարավանը, պահապան Ջունընկցի քյուրդերից չորսին սպանել ե կողոպուտը ապահով հասցրել մեր սահմանները: Դժբախտարար յետևից հասել ե ժանդարմաների մի խումբ ե նորից կովի յեն բռնվել: Ամենքն ել վկայում են, վոր Տաֆուրը կռվել ե առյուծի պես, երեք — չորս ժանդարմաների դեմն ե զլորել ե պահանջել ե յուր ասպախմբից կողոպուտը փախցնել, ե ինքը յերկու ընկերներով թշնամիների առաջն ե պահել: Կողոպուտը դալիս ազատվում ե, իսկ Տաֆուրը յուր երկու ընկերներով գոհ են դառնում: Մխիթարվիր, քույրիկ, քո տղան ընկել ե հերոսի մահով: Յերանի քյուրդ մայրերը բուլոն ել քո տղայի պես վորդիք ունենան»...

Տասնյակ հակերով մահուգն ու տալասը գնացին բեզի պահեստները, իսկ առույզ, աշխույժ ե նորարողորջ երիտասարդ Տաֆուրի փոխարեն մի արյունաշագագ անշունչ զիակ եկավ մեր տունը...

Ուրիշները, ճիշտ ե ցավեցին, վողբացին ե նույն իսկ լացին, բայց ե այնպես շուտով ել մոռացան. իսկ մեր տունը, մեր ոջախը նրա յետևից քայքայվեց, խորտակվեց ե վռնչացավ: Ծերունի հայրս անկարող լինելով տանել այդ ծանր վիշտը, հենց մյուս որը ընկավ անկողին ե այլևս վեր չը կացավ: Յերկու շաբաթից հետո նրան ել թաղեցինք Տաֆուրի թարմ գերեզմանի կողքին:

Մայրս, սիրելի դայես, վոր այնպես առույզ ու աշխուժ եր, որական տառն խնոցի եր հարում ու դատարկում, մի անգամից կուշ եկավ, ծերացավ, դարձավ մի դողդոջուն պառավ: Ես տեսնում եյի, թե ինչպես որ-որի վրա նա հարվում եր ու մաշվում:

Բարխն ներ՝ սարա քեր-դեռ այսօր ել ականջիս հնչում ե Տաֆուրի զիակի վերան մեծ բեզի ասած առածը. բայց ինչո՞ւ

հասարակ մանկանացուների զավակների մասին են դործածում այդ առածը, ինչու իրենց զավակների կյանքն ու բաղձալուրդութունը այնքան թանկ են դնահաստում ե՞, նրանք ընդեր են, ընտրյալներ, մեթե նրանց ու հասարակ ժողովուրդի զավակների կյանքը մի արժեք ունին...

Չ Ա Ր Ն Ա Ն Ա Ջ Գ Ա Ց ՈՒ Մ

Մեր անտեսական դրությունը այնքան էլ վատ չէր: Տաֆուրի ու հորս մահից հետո, յերբ մայրս էլ ուժասպառ էր եղել և այլևս զաղարել էր խնոցի հարելուց, բեկը «բարեհաճել» էր եղբորս — Սլոյի պաշտոնը բարձրացնել զառնարածությունից հովվության, հորս ռոճիկն ամբողջովին հատկացնելով նրան: Մի բանի տարուց հետո, մենք արդեն 25 հատ կթի վոչխար ու այծ ունեյինք, մի այգիքան էլ գառ և ուլ: Ես շարունակում էյի մեր սեփական վոչխարի հովվությունը: Իմ սիրած վայրն էր Քուլյր-եղբորս գարավանդը. վոչխարներս էլ սովորել էյին նույն վայրին. հենց վոր լուսաբացին ևս նվազում էյի որինգս, սպիտակ ներիս-արու այծս վեր էր կենում և քայլերը ուղղում դեպի այն կողմը, վորին հետևում էր ամբողջ հոտը: Ժամերով նստում էյի այդ հսկայական տապանաքարերի մոտ և շարունակ խորատուգվում միևնույն մտածումների մեջ. կարծես իմ ամենորյա դասը լինեք այդ Քուլյր ու Յեղբոր պատմությունը, իր բոլոր վարիանտներով, զանազան մտապատկերներով, վորոնք ինքնաբերաբար ներկայանում էյին ուղեղիս և զրազեցնում նրան: Իմ աչքին պատկերանում էր երբեմն այդ քուլյրը, 15-16 տարեկան մի զեզեցկուհի, երկար վոսկեզույն մազերը մանր հյուսերով ծածկած ամբողջ թիկունքը, կարճ զանգուր «գուլանջը կները» քունքերի վրայից յետ գնացած, փաթաթված ալանջներին, կոլորակ դեմքը ասես բոլորած լուսին լինի, մեծ մեծ սև աչքերը կարծես կրակներ են ցայտում, բթի խզեմը՝ լուսաստղի փայլն և փոխ առել. մարմար բազուկները, մեղրամոմ մասները, չինարի բոյն ու բուռաթը՝ նրան մի

յերկնային հուրի-գեղեցկուհու կերպարանք եյին տալիս։ Մի անգամ ինձ թվում է, թե նա նստած ռեպրիզենտացիոն մոտ, սպասում է անհամբեր մեկին։ Յեւ անհամբեր այն կողմից եկավ մի ջանել-ջիվան խորթ յերիտասարդ, նույնքան գեղեցիկ, նույնպես գրավիչ։ Հուրին վեր թռավ տեղից, նրանք ուրախ-ուրախ մոտեցան միմիջանց։ Հակառակի պես այդ բոլորին հաջեց իմ գամփոքը և մտապատկերս ցնդվեց, տեղիցս վեր թռա՝ վախենալով մի գուցե դայլ մոտեցած լինի հոտիս։

Յերեմն մի այլ տեսարան եր երևում աչքիս։ Յես տեսնում եյի նույն հուրին գլխի քոֆին թեք դրած, աշխույժով բարձրանում է դեպի այդ դարավանդը, քաղցրաձայն զլոխ յերգելով։ Հանկարծ մի քարաժայռի տակից դուրս է թռչում բեզական զարդարուն հագուստով մի յերիտասարդ և նրա ձեռքից բռնում։ Աղջիկը սարսափահար մի ճիչ է արձակում և աշխատում ազատվել նրա ձեռքից։ Սկսվում է մի զորեղ կրփով։ Բեզն՝ աշխատում է ձեռքով նրա բերանը բռնել, բայց նա մի կերպ գլուխը թեքում է, ազատում և զիլ ձայնով եղբորն ոգնության կանչում... Հանկարծ հայտնվում է նրա յեղբայրը, կայծակի արագությամբ ժայռե,-ժայռ թռչելով հասնում է և դաշույնի մի քանի հարվածներով չարագործ բեզին արյունաղաղ գետին գլորում։ Մի վայրկյան ես, և անաքույր ու եղբոր շրջապատում են մի խումբ բեկի խոլամներ և նրանց ձգում սրերի ու դաշույնների առաջ, եղբորն ու քրոջն էլ կտոր-կտոր անում։

Յեւ վոր ամենից սոսկալին է, յերբեմն այդ երևակայություններս կերպարանավորվում եյին ծանոթ գեմքերով... Մի անգամ էլ ինձ թվաց այդ հուրին իմ քույրս և — Զալխեն, բեզի տղան՝ Քոստու-Բեզը, այն յակոտը, վոր գեռ մանկության ժամանակ այնքան մեծ վիշտ եր պատճառել ինձ հափշտակելով չալիկ ուլիկս, իսկ աղջկա յեղբայրը՝ պատկերանում եր ինձ յերբեմն Տափուրը, երբեմն Սլոն, երբեմն էլ յես ինքս։

Այդ տեսիլներից հետո, ես աշխատում եյի խուսափել

Քույր ու Յեղորո զարափանդից, հոտս տանում էյի արտուի սի ալ կողմ, բայց մի յերկու որ անցած, զարձայլ սիրտս ձգտում եր այն կողմը:

Պատահում եր, վոր ես երբեմն այդ հսկայական կարմիր մահարձաններին երկար նայելուց հետո, նրանց վերա նույն խոկ պատկերներ եյի նկատում և այդ պատկերները լինում էյին՝ Զալիսեն և Տաֆուրը:

Քանի,-բանի անգամ առաջարկեցի մորս, թողնել թանգուրակը և վերադառնալ մեր հին գուղը Գուլթափան, բայց չեղավ:

— Յեւ ինչպես անտեր թողնեմ հորդ և Տաֆուրիս դերեզմանները կրկնում եր նա:

Խեղճ մայր, նա կամենում եր այդ դերեզմանները շրջապատել յուրայիններով...

ՎԻՇԵՎ ՎԵՏԻ ՅԵՏԵՎԻՑ

Վերջան լավ տղա եր Ֆաթին:

Նա մեր հարեփանի տղան եր, իմ հասակակիցը. շատ լավ դրներ եր երգում և հրաշալի սրինգ նվագում: Նա ել իրենց 15—20 վոչխարներն եր արածացնում և շատ անգամ գալիս եր Քույր ու Յեղորո զարափանդը: Մի պարզասիրտ տղա եր. նա ինձ եր շատ սիրում, ես ել նրան: Սրնգի քանի-քանի յեղանակներ՝ նա եր ինձ սովորեցրել: Առանձնապես նա հրաշալի նվագում եր «Միամանգո»-ի բոլոր եղանակները: Այդ եղանակը նվագելու ժամանակ նա այն աստիճանի հափշտակվում եր, վոր ունկնդրին թվում եր, թե յուր դիմացը խեղական Սիաբանդն և նստած:

Սկզբում նրա հարաբերությունները մեզ հետ լուկ ընկերական-եղբայրական էյին, բայց տարիքն իրար ետեից անցնելով, ես մի ալ բան էյի նկատում. Մայրը մորս հետ բույրը քրոջս, ինքը ինձ հետ վարվում էյին իրր ընտանեկան մոտ բարեկամների. վերջը հայտնվեց, վոր նա աչք ունի քրոջս, Զալիսեյի վրա: Յեւ նկատում էյի, վոր Զալիսեն ել անտարբեր չե դեպի նա: Յեւ երբ այդ խնդիրը առարկա դար-

ձա՛վ ընտանեկան խորհրդակցութեան, մայրս պնդում եր.

— Ի՛մ ազնկա դայանը 20 վոչխար ե, եղբայրներին մի-մի մահուդե արխալուդ, ինձ մի կարմիր շուրբա. դրանից պակաս՝ վոչ մի կերպ չեմ համաձայնվի. չե՛ վոր նա Տաֆուրի բույրն ե, դրանից պակաս նրան պատիվ չի բերիլ:

Յես միանգամայն հակառակն եյի պնդում.

— Ի՛նք քրոջ չենք ծախում. Ֆաթին լավ տղա ե, այդ ել բավական ե, վորքան կարող ե՛ թող այնքան տա:

Յերկար սակարկությունից հետո, վերջապես համաձայնութեան եկանք, և Զալխեյին նշանադրեցինք Ֆաթիի հետ: Բայց գծրախուսությունը գրված եր մեր տան ճակատին:

Մի որ լուր ե գալիս, թե հովիվները սարում կռվել են և բեզի հովիվներից մեկը վիրավորել ե Ֆաթիին: Գնում ենք կռվի վայրը և զանում նրան վերջին շնչում, դաշույնը կողքը խրած: Մինչև բերում ենք տուն, նա հոգին ավանդում ե: Բննություն բացվեց, երկար ձգձգվեց այդ խնդիրը, վերջապես բեզն ու շեյխը համաձայնվելով, վճռեցին, վոր վոճրագործը չորս վոչխար տա Ֆաթիի ծնողներին և խնդիրը փակեն: Սպանութեան պատճառը թաղնված մնաց:

Այդ դեպքից՝ հազիվ մեկ շաբաթ անցած, մեծ-խաթունը մարդ ե ուղարկում մորս մոտ, վոր Զալխեյին ուղարկի այնտեղ կապերտ գործելու: Մայրս միամիտ, վոչինչ չի կասկածում, բայց Զալխեն անհուն վշտի մեջ թաղված, բացարձակ հրաժարվում ե:

Մի քանի որից հետո, բեզի մեծ տղան, Նադր-Բեզը դիմում ե Սլոյին, թե ինչո՛ւ չենք թույլ տայիս Զալխեյին գնալ նրանց տուն կապերտ գործելու: Սլոն ի հարկե պատճառաբանում ե այդ՝ նշանածի վերա պահելիք քառասունորդա սուգով, բայց կասկածի մեջ և ընկնում: Նա վերջերը միայն հայտնել եր այդ կասկածը մորս: Թե մայրս և թե Սլոն այդ բուրբ ինձանից թաքցնում եյին, գտնելով, վոր ես դուրսագրգիռ եմ, կարող եմ տհաճություններ առաջացնել:

Մի որ ել, երբ ես Բույր-Յեղբոր մոտ սովորականի

պէս փոշխարս արածացնում եյի, չնշասպառ վազում ե ինձ մօտ չըլեն, Ֆաթիի քույրը և հայանում.

— Տնաքանդ, ինչ ես խաղաղ նստել, քրոջդ Զալիսեյին փախցրին:

— Ո՛վ, ինչպէս, վեր թռա յես տեղիցս սարսափահար:

— Ո՛վ, — պատասխանեց նա խորհրդավոր կերպով, — նույն հրեշը... եղբորդ Սլոյին ել վերավորել են. մայրդ հուսահատությունից մեռնում ե, շուտով տուն հասիր...

— Բայց ո՞վ, ո՞վ ե փախցրել Զալիսեյին, ո՛ւր են տարել, ասա, շուտ ասա. ո՞վ ե վերավորել Սլոյին, այժմ վճռեաղ ե...

— Մի խումբ ձիավորներ, բեգի հովիվ Ռաշոյի ղեկավարութեամբ, հարձակվում են Զալիսեյի վրա, հենց աղբյուրի ճանապարհին. բերանը թաշկինակով կապում ե ձգում ձիու վրա: Այդ բոլորին եղբայրդ Սլոն, վրա ե հասնում, մի հասարակ խանչալով հարձակվում նրանց վրա, Ռաշոյին զլխից վերավորում ե, բայց մյուսները նրան մի քանի ծանր վերքեր են հասցնում, վայր ձգում, վերցնում ուշաթափված Զալիսեյին և հեռանում: Բայց Զասրմ, քեզ ասեմ, Ռաշոն պատրվակ ե. նա Զալիսեյին չեր փախցնում իր համար, այլ մի ուրիշի...

— Ո՛վ ե այդ ուրիշը, ասիր չըլե, աղաչում եմ քեզ, ասիր, ո՞վ ե այդ...

— Նույն հրեշը, վոր սպանել տվեց իմ եղբորս, Ֆաթիին, նույն հրեշը, վոր այսօր սպանել և տալիս քո յեղբորը, Սլոյին, Հասան-բեգի մեծ լակրտը, այն շունը...

— Վախ-վախ, ես այդպէս ել մտածում եյի, դուրս թռալով իմ բերանից և ես խելակորույս ուզեցի վազել զեպի աղբյուրը, բայց չըլեն թևիցս բռնեց.

— Ո՛ւր ես գնում, Զալիսեյին արդեն տարան, այլևս դու նրան աղբյուրի մօտ չես գտնիլ... գնանք զեպի տուն, հիմա Սլոյին բերին. մայրդ արդեն մահանում ե...

Ունիլը զլիթիցս գնացել եր, անելիքս չըզիտեյի. երբեքն ձեռքս տանում եյի զեպի խանչալս, բայց ո՛ւմ գեմ: Հիշի ող-նութեամբ վերջապէս բռնեցի տան ճանապարհը: Յերբ հասա մեր վրանը, տեսա խուռն անբոխը շրջապատել նրան,

Սլոն երկար ձգվել էր արշունդիկ, իսկ մայրս ուշաթափել էր
փոսերի տակ, — ծնկներս ծալվեցին, եւ չըզիտեմ ինչ պատա-
հեց...

Մ Ո Ր Ս Վ Ե Ր Զ Ի Ն Ա Վ Ա Ն Դ Ը

Մի շարաթից հետո՝ մայրս վերջին շնչումն էր. յես նրա
մոտից չեյի հեռանում: Սլոյի թաղումից հետո, նա աչքը չե-
րաց արել և վնչ մի խոսք չեւ խոսացել: Յես դարձել էյի
ութը տարեկան մի յերեխա, նրա անկողնից չեյի բաժանվում,
յերբեմն եւ երեխայի պես լաց լինում:

Մեր ամեն ինչը հոգում էր Հըլեն. նա փոխարինել էր մեր
Զալսելին: Եվ նա իսկապես մերը պիտի լիներ. չէ՞ վոր մայրս
փորոշել էր նրան ուղել մեր Սլոյին:

Ամենքն եւ ինձ մեղադրում էյին, վոր ես անաւականու-
թյուն չունիմ, թուլամորթ աղջկա նման մտել եմ ներս և ար-
տասուք թափում, վոր՝ պետք և դուքս զամ, սար ու ձոր
փոսնատակ տամ, զտնեմ քրոջս փախցնողին, եղբորս սպանո-
ղին և վրեժխնդիր լինեմ... Միայն Հըլեն էր, վոր քրոջ նման
աշխատում էր ինձ ավելի խելացի խորհուրդներ տալ, մխիթա-
րել: Բայց վերքը այնքան խորն էր, վոր կարելիք էր մխիթար-
վել... Ես ինքս եւ շատ անգամ մեղադրում էյի ինձ թուլա-
մորթությանս համար, վորոշում թողնել տուն, տեղ, ամեն
ինչ, բարձրանալ սարը և չը զիտեմ ինչ սոսկալի վրեժխնդու-
թյամբ, ինչ զարհուրելի ձեռնարկներով հոգուս անտանձ պա-
հանջներին հաղուրդ տալ: Բայց մայրս, թշվառ մայրս՝ ինձ
հետ էր կասեցնում. — «Ենն ոջախից, բազմանգամ ընտանիքից
ես միակն եմ մնացել նրա մահվան անկողնի մօտ. թող նրա
աչքերը վերջին անգամ փակեմ, հետո զիտեմ ես իմ անելիքս»:

Ամբողջ օրերով չեյի բնում, եթե մի վայրկյան աչքս
փակվում էր, կրկին շանթահարի պես վեր էյի թռչում տեղի-
ցրս, և թեքվում մօրս երեսին՝ տեսնեմ նա տակավին շնչում
և, թե՛ վոչ: Կարծես շտապում էյի որ առաջ նրան տեսնել
անշնչացած, վոր վերջին պարտքս կատարելով՝ աչքերը

փակեմ, ձեռքը համբուրեմ և դուքս դամ իմ աննկիրս անելու...

Ամբողջ ցեղը հուզված էր. բոլորն էլ գալիս, այցելում մեզ, խրատում, ելին, մխիթարել աշխատում, բայց վնչ մեկը մի գործնական միջոց չեր առաջարկու. Մի արտակարգ հանգամանք, կարծես բոլորին էլ հետ էր կասեցնում այդ գործնական քայլից։ Ուրիշ այդպիսի դեպքերում, անմիջապես երիտասարդական խմբեր կը կազմվեյին, չարագործներին կը հետապնդեյին, կաշխատեյին գտնել, վրեժխնդիր լինել։ Նույն խնդրեզը հատուկ խմբեր կուղարկեր գանադան կողմեր, միջոցներ ձեռք կառնեւ, բայց այս անգամ—գաղտարկ ցավակցություններից, խորհուրդ ու խրատներից այն կողմը վոչ վոր չեր անցնում։ Կարծես ամենքն էլ հասկանում էյին, վոր զաղանիքի կծիկը գանվում է մի հզոր ձեռքում, վորի դեմ վոչ մի քայլ անել չի կարելի։ Յես նկատում էյի վոր ամենքն էլ առանձնապես խորհրդավոր փսփսում էյին և լուռ։

Վերջին որը մեր տունն եկավ մեծ շէխը, բեզի ամենամոտ խորհրդակիցը։ Սովորական մխիթարանքներից հետո, սկսեց խրատներ կարդալ գլխիս. «Դե վորդիս, այդպես և աշխարհիս որենքը։ Ծակատազիր ե, մի կարող ե մարդուս ճակատագիրը փոխել. դե հասած աղջիկ եր, մեկը պետք է փախցնեւ. անանշուշտ մի յերիտասարդի խելառության հետեանքն է այդ. պետք է հաշտվել ճակատագրի հետ»։

— Իսկ եզրայրս, մեծ-շէյխ, հարցրի յես։

— Դա էլ պատահումնք ե, դարձյալ ճակատագրի վորոշումը։ Բեզն էլ շատ ցավում ե. բայց դե յեղածն. եղել է. պետք է մտածել ձեր ոջախը վերաշինելու մասին։ Բեզը վճռել է քեզ ամուսնացնել, նորից զավակներով կը լցվի տունդ, ոջախըդ կը շենանա, ելի առաջվա ընտանիքը, ելի նույն կենցաղը...

— Այո, սուրբ հայր, մի տղայիս անունը կը դնեմ Տաֆուր, մյուսինը Սլո, աղջկաս անունը Զալիսե, ելի նույն տունը, նույն ոջախը...

Շէյխը զգաց, վոր դա դառն կսկծից առաջացած հեղնանք է, մի քիչ էլ խրատներ կարդաց ու դնաց։ Յես նկատեցի, վոր Հրէն

նրա գնալու ժամանակ մի խոժոռ հայրացք ձգեց նրա յետևից։ Այդ գիշերը, հանկարծ մայրս աչքերը բացեց և բավականին զգաստ կերպով ինձ ձայնեց.

— Լսիր գավակս, լսի՛ր մորդ վերջին կտակը. ես մեռնում եմ, ինձանից քեզ ավանդ... դու այս արենիսում տեղում չմնաս. ունեցած-չունեցածդ վերցրու, գնա հեռու յերկիր, ուր այլևս բեզի անուն չը լսես... Գնա, գնա, վորդի, զուխդ ազատիր, բոլորը բնկան, դու ել կրնկնես։ Գնա, հեռացիր արենիսում վիշապների բնից... Գնա, գնա, գնա...։

Յե՛վ թշվառ կինը ճրագի պես հանգավ։

Յես արտասուքով նրա կույերը ծածկեցի և ձեռքը համբուրելով մրմնջացի.

— Կերթամ, դայե, կերթամ, բայց վիշապին ել կայրեմ, հետո կերթամ...

ՔԻՐՎԱ-ՈՋՄԱՆԸ

Յերկու յերեք ուր եր մորս թաղել էյինք։ Յես արդեն հանդարտվել էյի, լըջացել, վնչ լաց էյի լինում, վնչ ել ան ու վնխ քաշում։

Մեր տան ամբողջ հոգսը յուր վրա եր վերցրել Ֆաթիի հայրը, բարեսիրտ Քիրվա-Ողմանը։ Ինքը մեր վոչխարը խառնած իրենց վոչխարի հետ, տանում եր արածացնելու, կինը Խաջե-դայեն, հարազատ մոր խնամք եր տանում։ Հըլեն հո կատարելապես փոխարինել եր քրոջս Ջալիսեյին — ժամանակ ան-ժամանակ մանեկ վրանո, անկողինս պատրաստել, թախանձանքներով ստիպել ինձ, վոր հաց, կերակուր ուտեմ, նույնիսկ քնածս ժամանակ զալ և ծածկել ինձ և այլն։

Քիրվա-Ողմանը և Խաջե-դայեն ամեն երեկո գալիս էյին մի վրանո, հաց կերակուրն ել բերում այնտեղ, վոր միյասինուտենք։

— Հիմա կիսամուրադ Ֆաթիիս պիտի փոխարինես դու, Ջասըմ, կրկնում եր Քիրվա-Ողմանը, յես ու Խաջեն ել կլինենք քեզ հայր ու մայր. ճակատագիր եր, վորդիս, ինչ պիտի անենք, պիտի բախտի հետ հաշովենք։ Բավական ե, վորդիս, վաղը վերցրու կուլարդ և սրինդդ, վոչխարներիդ տիրություն

արաւ Միամիտ կաց, Հրլեն կը հոգա ամեն ինչ, մինչև վոր քառասունքը կը լրանա, հետո տանդ մի սյուն կը բերենք. կամուսնացնենք քեզ, նորից հորդ ոջախը կըսկսի շենանալ...

— Իսկ քույրիկս, Զալիսեն, Քիրվա-Ողման, մի հավի ճուտ եր, թողնենք կորչի ելի...

— Ե՛ր վորդիս, այդդեւ ե աշխարհիս բանը, ասաց քիրվա Ողմանը

— Ե՛ր, վորդի, իմս տղա եր, տանս սյունը, գնաց-կորնով, ի՞նչ արի, վոր դա՛ աղջիկ ե, մեկը տարած կը լինի, վաղը մյուս որը կը հայանվի... Ել ի՞նչ, բանը բանից անցել ե, նա այժմ արդեն կին դարձած կը լինի - վերջացավ - զննց... Գուքո մասին մտածիր, վորդիս, հորդ ոջախը վերակենդանացնելու մասին: Ես ելի Ֆաթիից հետո, փառք աստծո, յերկու փոքրիկ տղաներ ունեմ, Ե՛ր, կը մեծանան, ոջախիս ճրագը կը վառեն, բայց դու մինուճար ես, վորդիս, հայրենական ոջախիդ միտակ ճարն ու ճրագը: Յես ավելին ասեմ քեզ, վորդիս, ես ու ուզեցի ձեր տնից մի աղջիկ բերեմ իմ տունս, չեղանով, բախտը դավաճանեց ինձ, աչքս հանեց, հիմա ես ել պետք ե բախտի աչքը հանեմ, — աղջկա փոխարեն՝ տղա կը բերեմ տունս. հենց իմանանք դու իմ տղաս, Ֆաթին ես, Հրլեն ել Զալիսեն ե...

Այդ միջոցին, այդպիսի մի տրամադրութեան տակ, թեև

տինարկը շատ անտեղի էր, բայց վորդեկորույս մի ծնողի համար, նույնքան թշվառ մի պատանու առաջ նոր հուսատու յեկրի վորոնումները՝ ստիպեցին բարի ծերունուն պազասիրտ կերպով արտահայտվել:

Թեև ես վրդովվեցի, բայց երբ հայացրս բնկավ Հլեյի վրա, տեսա նա ել հուզված հայացքն ուղղեց ինձ և դուրս թափվրանից:

— Հա, հա, բախա, կոկնեց աչքերը սրբելով Խաջե-դայեն, դե բավական է, վաղվանից սկսիր գործդ-սան ու տեղիդ տիրություն արա, մեղք ես, հերիք ե տանջվես...

— Վայ մեռնողին, մայրիկ, ի հարկե նորից կը սկսենք մեր գործը, բայց դեռ սիրտս հանգիստ չե, ես չեմ կարող Գույր-եղբոր դարավանդը գնալ: Զգիտեմ, մայրիկ, հենց առաջուց ել մի նախազգացում ինձ ասում էր, թե այդ Գույր-եղբոր գերեզմանը մերն է, մեր տանից. հիմա խկապես, վոր այն մեկի տակ Սլոն և թաղված, մյուսի տակ Զալխեն... Յեվ ինձպես անշնորք եղբայրը պետք է նվազի, վոչխար արածեցնի: Զե, մայրիկ, թող մի քանի որ ել այդ նեղությունը Քիրվա-Ողմանը կրի, մինչև սիրտս մի փոքր հանգստանա:

— Քիրվա-Ողմանը քեզ մատանդ, ես երբեք ել չըպիտի թողնեմ դու վոչխար արածես. վորտեղ իմ 15 - 20 հատս, այնտեղ ել քոնը, ես կարող եմ 300 վոչխար արածեցնել, ուր 350 հատ: Քեզ համար եմ ասում, վորդիս, վոր գործի հետ ընկնես ու վիշտդ մոռանաս:

— Շնորհակալ եմ, հայրիկ, ձեր լավությունը յերբեք չեմ մոռանալ:

ԻՆՉՊԵՍ ԼՈՒԾԵՑԻՆԷ ՄԵՐ ՎՐԵԾԸ

Արեւ վաղուց մայր էր մտել: Լուսնի առաջին քառորդը արդեն թեքվել էր սարի մյուս կողմը և նրա տավերն ընկել դողանտեղի վրա: Ամբողջ որը վրանում ձգվելուց հետո, ես ուրս եյի յեկել մի փոքր ող ծծեմ: Կյանքը համարյա դադարել էր ամեն տեղ: Միայն բեզի վրանում մի աղոտ ճրագ լույս էր յերևում: Զգիտեմ ինչու, դանդաղ քայլերս ուղղեցի

«Բարի ես ներ՝ ապրա քեր», կրկնեցի յեա ու ազատի դեպի բեզի վրանը:

դեպի այդ վրաններին մոտիկ քաղքարուտները: Անարգել հասա մի շարան քարաժայռերի, վորոնք դեմ առ դեմ նայում էին բեզի վրանին: Ընդդիմացա շուրջի ազատ շուրջի առաջ տեսա մեծ բեզին, Հասան-Աղային, վոր վրայի ղափուտը մի կողմ ձգած, նստել էր մետաքսյա անկողնի վրա, շորերն էր հանում և պատրաստվում քնելու: Ննջարանի զարագույրն էլ բացել էր, վոր հյուսիսային դեփուռը ազատ ներս մտնի:

Յեւ մեքենայաբար գիտում էյի նրա յուրաքանչյուր շարժումը:

Հանկարծ, ինձանից մոշ շատ հեռուից մի թեթեւ շշուկ հասավ ականջիս. սթափվեցի, շուրջս նայեցի, — վոշինշ չըկար, միայն հեռու, փարախների մոտ զանվող շներէ հաջոցն եր, վոր խանդարում եր ընդհանուր լռությունը:

Վրանի ճրագը հանգավ: Հագար ու մեկ շար ու բարի մըտքեր պաշարեցին ինձ: Անէլ, թե չանէլ...

Մի ամբողջ ժամ ըտպեյական տատանումների մեջ էյի: Կյանքիցս չէյի վախենում, շարունակ հիշում էյի նույն բեզի առածը «Բարխն ներ՝ սաքա քեր» (արու գառը՝ դանակի համար է): Բայց եթե չըհաջողվի. չե՞ վոր անտեղի կերպով հայրենական ոջախիս ճրագը միանգամ ընդմիշտ պիտի հանգչի...

Ձենք էլ չըկար մոտս, միմիայն մի փոքրիկ կեռ դաշույն, Տաֆուրիս դաշույնն եր, վոր մնացել եր ինձ հիշատակ երբեք գոսկիցս չէյի հեռացնում: Ե՛, նրանով միայն կարելի՛ եր այդպիսի մի հանդուգն ձեռնարկ անել...

Մի վճռական եզրակացության դալ չէյի կարողանում:

Հանկարծ մի մտածում եկավ արագացնելու անելիքս. եթե հանկարծ Բիրվա-Ողմանը դուրս գա և իմացնի հարեաններին բացակայութիւնս:

Բարխն ներ՝ սաքա քեր, կրկնեցի վճռականորեն և սողացի դեպի վրանը:

Շփոթված էյի և ինձ այնպես թվաց, թե յերկու բանտարկու աչքերը հեռեում են իմ յուրաքանչյուր քայլին... Կանգ առաւ, շրփեցի աչքերս և երբ ստուգեցի ինքնախարեութիւնս, արագ սողոսկումով մոտեցա վրանին: Մի վայրկյան էլ մուտքի առաջ կանգ առաւ, մի խորը շունշ քաշեցի և դեպի ներս...

Թե ի՞նչ կատարվեց, չգիտեմ, միայն հիշում եմ՝ մի զարհուրելի հանդուգն, մի հզոր ցնցում և աջ ձեռքիս փերմ ու լպրծյուն հեղուկով թաթախվելը: Դուրս թռա վրանից և ուղղակի դեպի նույն քառաժայռերը:

Բայց, ո՞վ զարմանք. նույն վայրկյանին մյուս վրանից ևս լավեց մի սրտաճմիրիկ վայնասուն, մի մահվան ճիշ, վորին հա-

Հետեւիցս խեղճ ասորականներ մի քանի տարվածներ, և զաստիճակ գետին զլարվելն:

Ջորգեյ ժխորային աղմուկ բոլոր վրաններում։ Պարզ լսելի եր-
բեզի աղային, Քոստնին զարկեցին», գոչում էյին կանացի
ձայներ։

Յես ապուշ էյի կտրել, քարացել — ինչ թոսրն, չէ վոր
ես մեծ-բեզին, Հատան-Աղային խողխողեցի. միթե շփոթել եմ...

Լավեցին հրացանների անկանոն վորտումներ և սպիտակ
սավերներ այս ու այն կողմն էյին վազվզում։

Մի յերկու հողի հրացանները պայթեցնելով դեպի ինձ
էյին դալիս։ Իմ զրուխյունս կրիտիքանան եր։ Մտածեցի, յե-
րեի նկատել են ինձ... Մի բուպե առաջ ել մի սավեր իրեն ձգեց
վերի ժայռի հետևը... Յերեի ուզում են շրջապատել ինձ...

Փախչել դեպի ընդարձակ քարքարոտները, վորոնք ձգվում
են մինչև Մասիսի ստորոտները, բայց մինչ այդ՝ պետք
եր բաց տափարակով անցնել ուր, հրացանի և տորճանակ-
ների զնդակները հետևիցս կրհասնեն, մեռլ, բայց ինչպես մի
փոքրիկ դաշույնով մրցել այդ հրազենների դեմ...

«Բարխն ներ՝ սարա քեր» — հիշեցի կրկին և թագնովեցի
ժայռի հետևը։ Գնդակները սուլում էյին աջ և ձախ։ Յեմ ահա
ուզիդ դիմացս գույզ վոսոխներս, հրացաններն ուղղած կրժ-
բիս... Բայց և ահա «թախի, թախի, թախի», լավեց հետևիցս
և մինչ ես շփոթվեցի, վոսոխներիցս մեկը ցած ընկավ, իսկ
մյուսի զնդակը կալավ գլխավերևս, ժայռին, վորի փշրանքները
թափվեցին գլխիս։ Նորից հետևիցս տորճանակի մի քանի հար-
վածներ և մյուս վոսոխս նույնպես վայնասուռնով ցած գլորվեց։

Յես ուղղակի քարացել էյի, երբ մի քնքուշ ձայն հնչեց
ականջիս.

— Գնանք Ջասրմ, ևս Ծաթիխ վրեժը լուծեցի։

— Վայ, Հրլե, դու ես, իմ փրկիչս...

— Խոսելու ժամանակ չե, թռչենք դեպի մեծ քարքա-
րուտները։ Բայց դու զենք չունիս. վերցրու այն սառկածների
զենքերը, շուտ, ինչ ես քարացել...

Մենք վերցրինք մի հրացան, երկու տորճանակ և թը-
ռանք դեպի մեծ Քոսն-քարքարուտները։

Եւ մասնակցեցի Բազմի բանվորական շարժումներին:

ԻՆՉՊԵՍ ԵՍ ԳԱՐՁԱ ԿՈՄՍՈՒՆԻՍՏ

«Ննա՛, վորդի, զննա՛ այնպիսի տեղ, վոր այլևիս բեզի ա-
նուն չըլլես», — հիշեցի մորս կտակը: Յեւ Հըրեյիս հեռ յերկար
տառապանքներ կրելուց հետո, անցա Ջիւանցիներին թշնամի
Ջալալցիների մեջ, հետո Պարսկաստան, իսկ այդտեղից Կով-
կաս: Բախտը ինձ ձգեց Բազու: Մերեք տարի իբր Խիզանցի հայ
նալթահանքերում աշխատեցի, մասնակցեցի Բազմի բանվորա-
կան շարժումներին:

Բազուից անցա Ռուսաստան: Այն խորին ատելությունը,
վոր ես ունեյի դեպի բեզերն ու աղաները, շեյխերն ու մու-
լանները, Բազմի բանվորական կյանքը, հեղափոխական հզոր
շարժումները՝ չեյին կարող ինձ վերա չազդել: Եւ մասնակ-
ցեցի բանվորական բոլոր շարժումներին Իմ հոգուս ձգտումն
եր՝ գտնել մի միջավայր, մի շրջան, ուր «բեզի և աղայի
ձայն չը լսվի» և եւ զտալ ավելին: Խորհրդային Ռուսաստանը,

Նա կամավոր զբվեցի Կարմիր-Բանակում:

ուր բանվորներն ու գյուղացիներն ամեն միջոց զործադրում էին վոչնչացնելու նրանց գոյութիւնն ու անիծյալ իշխանութիւնը և հիմնելու աշխատավորների իշխանութիւն: Յեւ կամավոր զբվեցի կարմիր բանակում, մասնակցեցի քաղաքացիական կռիւներին, միննույն ժամանակ սովորեցի զրել կարգալու Կարգացի ու հասկացա մեր կովի իմաստը, պրոլետարական իշխանութիւն եութիւնը, մտա կոմսունիստական կուսակցութիւն շարքերը, և դարձա աշխատավորների մեծ բանակի անդամը — կոմսունիստ...

**Ռ. 4. ԿԱՐԴԻՆԱԼ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՅԵՐԿՐԱՅԻՆ
ԿՈՄԻՏԵՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵ-
ՍԵԼ ՀԱՅԵՐԵՆ**

1. Կրակենք ումրակոծենք աստծուն, ազիտ-պիտ 1 դործ.
2. Կանոնադրություն Ռ. Կ. Ե. Միության.
3. ԲԱՐԱՏՈՎ.—Մեր Կարմիր Բանակը.
4. ԲԼՇԱԿԻՆ.—Կարմիր աստանի հուտեր.—50 կ. չերվ.
5. Միջազգային Յերիտասարդական որ.
6. ԼԱՉՈ.—Քյուրդ Զամի պատմությունը.—25 կ. չերվ.

ՄԱՍՈՒԼԻ ՏԵՎ ԵՆ

1. ԲԼՇԱԿԻՆ.—Ինչպես են տերտերները խարում ժողո-
վրդին:
2. ԲԵՐՄԱՆ.—Պրոլետար յերիտասարդությունը և տե-
ռական հարցը:

ԳԱՄ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0063883

10m

A^{III} 1534
ՏԻԿ
ՕՐԻՆԱԿ

ԳԻՆՆ Ե 25 Կ. ՉԵՐԿ.